

Onderzoek in financiële verslaggeving

Een overzicht van verschillende denkrichtingen in accounting-onderzoek¹

Drs. C.D. Knoops

1 Inleiding

In dit artikel wordt gesteld dat wetenschappelijk onderzoek en daarmee ook accounting-onderzoek, impliciet dan wel expliciet uitgaat van een aantal veronderstellingen omtrent de werkelijkheid en omtrent wetenschappelijke kennis. Het gaat hier om veronderstellingen die ten grondslag liggen aan het ontwerpen van theorieën, die gebaseerd zijn op theorieën over theorieën, zogenaamde metatheorieën, of in de ruime betekenis van het woord wetenschapstheorie. Het zijn metatheoretische uitgangspunten aangaande kennis, fysische en sociale werkelijkheid en de relatie tussen theorie en praktijk. Op grond van de invulling die aan deze veronderstellingen wordt gegeven worden onderscheiden: mainstream accounting, de interpretatieve benadering en de kritische benadering (deze worden hierna aangeduid als paradigma's; de term wordt besproken in paragraaf 2).

Binnen het paradigma mainstream accounting zijn verschillende denkrichtingen te onderscheiden, zoals: a priori accounting research, positive accounting theory, market-based accounting research, information economics, behavioral accounting research en human information processing. De verschillen betreffen vooral verschillen in onderzoeksmethode.

De term accounting-onderzoek gebruiken wij in een ruime betekenis, daarmee doelend op onderzoek betreffende de financieel-economische gegevensverstrekking. Het object van onderzoek is theorievorming op het gebied van accounting: hoe kan het accounting-onderzoek worden ingedeeld op basis van gehanteerde veronderstellingen en gehanteerde onderzoeksmethoden? Wij beperken ons hier tot onderzoek op het gebied van financial accounting.²

In eerdere artikelen (Knoops, 1988, 1993a, 1993b) hebben wij een raamwerk ontwikkeld waarin een overzicht wordt gegeven van de verschillende paradigma's in accounting. Het ontwikkelen van een coherent raamwerk is nuttig omdat hiermee het onderzoek op het gebied van accounting in kaart wordt gebracht, omdat de onderliggende relaties tussen verschillende denkrichtingen worden blootgelegd en omdat hiermee aanzetten gevonden kunnen worden voor nieuw onderzoek. Voorts is het van belang dat wetenschappelijk onderzoekers zich bewust zijn van de veronderstellingen die ten grondslag liggen aan hun onderzoek en kennis nemen van andere mogelijke uitgangspunten en onderzoeksmethoden. In het vervolg van dit artikel beperken wij ons hoofdzakelijk tot mainstream accounting. Alleen in paragraaf 2 wordt ingegaan op de metatheoretische uitgangspunten in de drie hierboven genoemde paradigma's, teneinde mainstream accounting te positioneren ten opzichte van de andere twee paradigma's. De analyse in dit artikel is echter gericht op verschillen in onderzoeksmethoden binnen het ene zogenaamde functionalistische paradigma van mainstream accounting.

Paragraaf 2 heeft betrekking op de ontwikkeling van een raamwerk voor het indelen van onderzoek op het gebied van accounting. Er wordt slechts kort ingegaan op het interpretatieve

Drs. C.D. Knoops is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Kosten- en Winstbepalingsvraagstukken van de Economische Faculteit van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Hij is lid van de gebruikersdelegatie van de Raad voor de Jaarverslaggeving redacteur en samensteller van Kosten & Winst Abstracts.

paradigma en het kritische paradigma. In paragraaf 3 worden de verschillende denkrichtingen in mainstream accounting weergegeven. Paragraaf 4 beoogt een aanzet te geven voor een raamwerk voor onderzoek op het gebied van accounting en in paragraaf 5 volgt een samenvatting en conclusies.

2 Sociale theorie: drie paradigma's

Enkele commissies van de American Accounting Association (AAA) publiceerden tussen 1936 en 1977 een aantal rapporten over accounting-beginselen, standaarden en de mogelijkheid van een algemene accounting-theorie. In 'A Statement of Basic Accounting Theory' (1966) van de 'Committee to prepare a statement of basic accounting theory' van de AAA werd een geïntegreerde algemene statement van een fundamentele accounting-theorie gegeven, die zou moeten dienen als referentiekader. In 1977 publiceerde het Committee on Concepts and Standards for External Financial Reports van de AAA haar rapport 'Statement on Accounting Theory and Theory Acceptance' (SATTA). De commissie kon niet aan haar taak (het bepalen van de mate waarin bestaande accounting-theorieën een basis verschaffen voor het bepalen van de inhoud van externe financiële verslagen en het oplossen van controversen op het vakgebied) voldoen, omdat de fundamentele van het vakgebied niet duidelijk waren: 'a single universally accepted basic accounting theory does not exist at this time' (p. 1). In plaats van een algemene accounting-theorie verstrekt de commissie een overzicht van de verschillende soorten theorieën. De Commissie haalt de wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn aan om aan te geven dat de ontwikkeling in accounting-theorie veeleer revolutionair is verlopen, dan evolutionair. In het rapport worden drie benaderingen van een accounting-theorie omschreven: de klassieke benadering (normative deductive school en de inductive school), de op besluitvorming geïntende benadering (onderzoek gebaseerd op beslissingsmodellen en onderzoek gebaseerd op beslissers) en de information economics-benadering.³ Belkaoui (1992, pp. 496-512 en 1987, pp. 310-343) werkt de benaderingen van SATTA verder uit.⁴

Knoops (1993b) hanteert voor de indeling van het vakgebied accounting (in navolging van Masterman (1970) en Morgan (1980)) de termen 'paradigma', 'metafoor' en 'probleemoplossende

activiteit'. De term paradigma wordt in een filosofische betekenis gebruikt als een geheel van overtuigingen, een visie op de werkelijkheid of een wijze van tegen de wereld aankijken. De term metafoor betreft de sociale organisatie van wetenschap in termen van scholen gerelateerd aan bepaalde wetenschappelijke prestaties. Bij probleemoplossende activiteiten gaat het om het concrete gebruik van specifieke technieken en teksten in het proces van wetenschappelijke probleemoplossing. Wij hanteren hier de termen 'paradigma' en 'denkrichting'. Onder de drie verschillende paradigma's vallen meerdere denkrichtingen.

Chua (1986) onderscheidt drie verschillende paradigma's op het gebied van accounting: mainstream accounting, het interpretatieve paradigma en het kritische paradigma. Zij geeft een classificatie van de veronderstellingen die ten grondslag liggen aan deze paradigma's. Zij gaat uitgebreid in op de verschillen en geeft voorbeelden waarin onderzoek op het vakgebied accounting vanuit de verschillende paradigma's wordt vergeleken.

Het gangbare accounting-onderzoek (mainstream accounting) gaat volgens Chua hoofdzakelijk uit van dezelfde onderliggende veronderstellingen, één algemeen wereldbeeld en wetenschapsbeeld (ook wel aangeduid als het functionalisme). Onderzoekers delen een gemeenschappelijke set overtuigingen, waarde-oordelen en technieken. Deze overtuigingen bepalen wat de problemen zijn die de moeite waard zijn om te onderzoeken en bepalen wat acceptabel wetenschappelijk bewijs is. Deze overtuigingen worden voortdurend bevestigd door mede-wetenschappers en worden zodoende vaak onbewust toegepast. Chua bepleit reflectie van wetenschappers op de door hen gebruikte veronderstellingen en zij formuleert alternatieve sets van veronderstellingen, gebruikmakend van een door haar aangepaste indeling van Burrell en Morgan. Zij deelt de veronderstellingen in op basis van: opvattingen over kennis, opvattingen over de fysische en sociale werkelijkheid en opvattingen over de relatie tussen theorie en praktijk.⁵

Chua (1986, p. 611) geeft de volgende typering van mainstream accounting:

- opvattingen over kennis: (1) theorie staat los van waarnemingen, zodat waarnemingen kunnen worden gebruikt voor het verifiëren of falsifiëren van een theorie; de hypothetisch-

deductieve methode van wetenschappelijke verklaring wordt geaccepteerd; (2) er is een voorkeur voor kwantitatieve methoden voor analyse en verzameling van gegevens die generalisatie toelaten:

- opvattingen over de fysische en sociale werkelijkheid: (1) de empirische werkelijkheid is objectief gegeven en staat los van de onderzoeker, de mens wordt gekarakteriseerd als passief object (hij creëert zijn sociale werkelijkheid niet); (2) individuen en ondernemingen streven nutsmaximalisatie na, er wordt doel-middel rationaliteit verondersteld; (3) maatschappijen en ondernemingen zijn in essentie stabiel, disfunctionele conflicten kunnen worden beheerst door adequate beheersingstechnieken;
- opvattingen over de relatie tussen theorie en praktijk: de doelstellingen zijn gegeven, accounting specificeert de middelen; bestaande institutionele structuren worden als gegeven geaccepteerd.

Het is in het bestek van dit artikel niet mogelijk veel aandacht te besteden aan het interpretatieve paradigma en het kritische paradigma. Denkrichtingen die vallen onder deze paradigma's worden wel aangeduid met termen als 'new accounting research' (NAR), 'political theory of accounting' of 'contextuele studies'. Studies zijn onder andere gebaseerd op het orthodox marxisme, het neomarxisme van de Duitse kritische theorie (Habermas) of op het Franse structuralisme (met name Foucault, Derrida).

Gemeenschappelijk kenmerk is de overtuiging dat accounting meer is dan een verzameling administratieve technieken, een technische activiteit, waarmee 'de werkelijkheid' wordt vastgelegd. De accounting-praktijken vormen, en worden gevormd door, de organisaties en maatschappijen waar zij deel van uitmaken. Contextuele studies kunnen worden onderscheiden in interpretatieve en kritische paradigma's. In beide paradigma's worden accounting-systemen gezien in hun historische, organisatorische, sociale en politieke context. Men tracht de sociale wortels van accounting-systemen bloot te leggen en de relatie met de technieken aan te tonen. Een mogelijke wijze om accounting-systemen te begrijpen in hun sociale context is de beschouwing van accounting als een taalsysteem. Het taalsysteem van accounting blijkt in veel onderzoeken actief betrokken te zijn bij sociale beheersing en bij conflicten tussen

groepen (klassen) mensen; accounting wordt gezien als een vorm van ideologie. Bij het interpretatieve paradigma gaat het vooral om het begrijpen ('verstehen') van het handelen van mensen in de sociale context; bij het kritische paradigma gaat het om het blootleggen van onderdrukkende en ideologisch bepaalde praktijken en om het aangeven van wegen tot verandering van accounting-systemen.

Johnson (1995, p. 486) geeft aan hoe de 'radicale onderzoeker' te werk gaat. De 'received wisdom' van het 'mainstream' of functionalistische paradigma wordt ter discussie gesteld. Daarbij is geen sprake van een homogene kritiek, maar een gemeenschappelijk element is de demystificatie van de huidige accounting-praktijken. Dit begint meestal met het afwijzen van de gangbare mening in accounting waarbij accounting wordt gezien als een 'sociocratische discipline', een objectieve, waarde vrije, technische activiteit. Met haar vermeende theorie-neutrale waarnemingstaal is een dergelijke benadering van accounting in staat zich te maskeren als een legitiem middel voor het weergeven en registreren van de financiële aspecten van de dagelijkse gang van zaken. Voor de radicale (kritische) wetenschapper houdt deze maskerade geen rekening met de sociale, politieke en gedragsmatige context van accounting. Door aandacht te vestigen op deze context geeft de radicale wetenschapper aan dat de zaken waarover rekenschap wordt afgelegd een bepaalde versie is van de organisatorische werkelijkheid. De sociale, politieke en gedragsmatige context van accounting bepaalt de historische vormen die accounting heeft aangenomen en wordt zelf bepaald door de invloed van deze accounting-schema's en praktijken. Door de historische bepaaldheid van de functies en vormen die accounting aanneemt aan te geven, tracht de radicale wetenschapper het dualisme tussen subject en object (de scheiding tussen onderzoeker en objectief veronderstelde werkelijkheid) dat wordt omarmd door de gangbare accounting-theorie en -praktijk, te vermijden, door te wijzen op de rol van mensen bij het creëren van bepaalde voorstellingen van de wereld. Hieruit volgt dat elke kennis een artefact is, die door reïficatie, als extern verschijnt aan de theoreticus of de practicus. In deze zin neemt de radicale wetenschapper een anti-positivistisch standpunt in. De rol van het kennende subject bij het opstellen van veronderstellingen en vooroordelen bij de sociale construc-

tie van het accounting discours wordt benadrukt. Mensen zijn actieve participanten in het proces van perceptie, omdat zij een 'geïnterpreteerde' wereld ervaren en niet een wereld die de uitkomst is van hun passieve registratie van het 'sensorisch gegeven'. De positivistische uitgangspunten van de gangbare opvatting over accounting wordt afgewezen als onhoudbaar. Voor een overzicht van deze denkrichtingen, zie Chua (1986), Morgan en Willmott (1993), Johnson (1995) en Laughlin (1995).

Een uitwerking van verschillende kritische denkrichtingen toegepast op management accounting is opgenomen in Covalleski, Dirsmith en Samuel (1995) en Knoop (1993a).

In dit artikel gaan wij in op de verschillende denkrichtingen in wat door Chua wordt aangeduid als mainstream accounting.

3 Mainstream accounting

3.1 Verschillende denkrichtingen in mainstream accounting

In deze paragraaf zullen wij nader ingaan op mainstream accounting. Binnen mainstream accounting kunnen verschillende denkrichtingen worden onderscheiden (zie ook SATTA, 1977; Belkaoui, 1992, pp. 496-512 en 1987, pp. 310-343):

- 1 de antropologisch/inductieve benadering: hieronder vallen descriptieve theorieën en positive accounting theory (zie paragraaf 3.2 en 3.3);
- 2 de benadering van het 'juiste' winstbegrip/ deductieve benadering: hieronder vallen normatieve theorieën of wel a priori theorieën (zie paragraaf 3.4);
- 3 de gebruikersbenaderingen. Hieronder vallen drie varianten, die van elkaar verschillen doordat als insteek wordt gekozen voor het beslissingsmodel, het totaal van de beslissers op de kapitaalmarkt of de oordeelsvorming van de individuele beslisser:
 - a benadering vanuit het beslissingsmodel: hieronder valt de gebruikersbenadering en de ontwikkeling van conceptual frameworks voor de financiële verslaggeving (zie paragraaf 3.5);
 - b benadering vanuit het totaal van de beslissers op de kapitaalmarkt: dit is market-based accounting-onderzoek (zie paragraaf 3.6);
 - c benadering vanuit de oordeelsvorming van

individuele beslissers: dit is behavioral accounting research en human information processing (zie paragraaf 3.7);

- 4 de benadering vanuit information economics (zie paragraaf 3.8).

Bij de gebruikersbenaderingen gaat het om het nut voor gebruikers (de informatie-inhoud van informatie) in bepaalde beslissings situaties; bij 3a wordt de informatie-inhoud gezien vanuit beslissingsmodel, bij 3b vanuit de kapitaalmarkt en bij 3c vanuit de individuele beslisser.

In de subparagrafen 3.2 tot en met 3.8 zullen wij de hier genoemde denkrichtingen binnen mainstream accounting bespreken.

3.2 Descriptieve theorieën

De belangrijkste denkrichting binnen de antropologisch/inductieve benadering is de positive accounting theory (zie paragraaf 3.3). Maar ook studies van oudere datum waarin een beschrijving wordt gegeven van bestaande verslaggevingspraktijken om op inductieve wijze een algemene accounting-theorie af te leiden vallen hieronder. Centraal in deze denkrichting staan de bestaande verslaggevingspraktijken en de houding van het management ten aanzien van deze praktijken.

Voorbeelden van deze theorieën van oudere datum zijn Hatfield (1927), Gilman (1939), Paton/Littleton (1940), Littleton (1953), Grady (1965), APB Statement No. 4 (1970), Sterling (1967), Mattessich (1964) and Ijiri (1967).

In descriptieve theorieën wordt de verslaggevingspraktijk bestudeerd en wordt getracht regelmatigigheden te ontdekken. In de theorieën van oudere datum worden deze regelmatigheden echter niet streng getoetst; de veronderstellingen worden plausibel gemaakt op grond van rationele argumenten. Klaassen (1976, p. 4 e.v.) noemt deze theorieën daarom 'rationeel aprioristisch'. Binnen deze rationeel-aprioristische benadering zijn nog verschillende vormen mogelijk.

- 1 Beschrijving en/of analyse kunnen geschieden op een meer pragmatische wijze, door het generaliseren van regels en beginselen uit waargenomen verslaggevingspraktijken (dit zijn immers de normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaard(baar) worden beschouwd). Iets minder pragmatisch is een analytische benadering waarin verslaggevings-

methoden worden vergeleken, niet zozeer om de methode te verbeteren of de implementatie te verbeteren, maar primair ten behoeve van de analyse zelf. McDonald (1972, p. 44) noemt als voorbeelden van de pragmatische benadering: P. Grady: *Inventory of Generally Accepted Accounting Principles* (1965) en APB Statement No. 4: *Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises* (1970).

- 2 Beschrijving en/of analyse kunnen geschieden op een meer axiomatische wijze. Hierbij wordt getracht 'to express observed accounting-procedures in terms of propositions that can be subjected to manipulative rules of symbolic logic', door het zoeken naar 'the minimum number of assumptions or axioms which are sufficient for deducing the rules of practices which are in fact observed' (McDonald, 1972, pp. 44, 45). Vanuit de verslaggevingspraktijk wordt geredeneerd naar een minimum van onderliggende veronderstellingen of axioma's die nodig zijn voor het afleiden van de waargenomen praktijken. Voorbeelden hiervan zijn Sterling: *Elements of a pure accounting theory* (1967), Mattessich: *Accounting and analytical methods* (1964) en Ijiri: *The foundations of accounting measurement* (1967). Met behulp van matrix algebra, symbolische logica of set theorie wordt een zeer abstract model ontwikkeld. Met evenveel recht kan overigens gesteld worden dat het hier gaat om normatief onderzoek (zie paragraaf 3.4).
- 3 Beschrijving en/of analyse kunnen geschieden op een meer historische wijze. Hierbij wordt geanalyseerd wat de redenen zijn voor de ontwikkeling van de verslaggeving in zijn huidige vorm en wordt getracht te verklaren waarom de huidige verslaggevingspraktijken bestaan.

3.3 Positive accounting theory

Een belangrijke studie die vooraf ging aan de ontwikkeling van positive accounting-theorie was Gordon (1964). Gordon stelde dat het management van een onderneming die verslaggevingsmethoden zal kiezen die leiden tot winstegalisatie. De winstegalisatiehypothese werd voorts getoetst door Watts en Zimmerman (1968).

In 1976, 1978 en 1979 verschijnen drie belangrijke artikelen van Jensen (1976) en van

Watts en Zimmerman waarin zij de zogenaamde 'positive school of accounting' (ook wel Rochester School of Accounting) aankondigen. Jensen (1976) stelde dat onderzoek in accounting in zijn algemeenheid onwetenschappelijk was omdat dit onderzoek vooral normatief en axiomatisch was (zie paragraaf 3.4). Zich beroepend op J.N. Keynes (1891) en M. Friedman (1953) legden deze auteurs de grondslag voor een positive accounting theory.

Positive accounting theory is een empirische theorie die als doel heeft het verklaren en voorspellen van accounting-praktijken. Getracht wordt vragen te beantwoorden zoals: waarom worden bepaalde standaarden voorgeschreven door regelgevers en waarom kiezen managers voor bepaalde accounting-alternatieven (waarderingsregels). Men tracht een 'positive theory of the manager's choice of accounting procedures' te ontwikkelen: 'By observing the cross sectional and time series variation in manager's choices of accounting procedures, inferences can be made regarding the relative costs and benefits of alternative procedures. Knowledge of these costs and benefits will allow us to construct a positive theory that not only explains the manager's current choice of accounting procedure, but can then be used to predict the manager's future accounting choices and reactions to proposed accounting standards' (Zimmerman, 1980, p. 115). In tegenstelling tot de winstegalisatiehypothese, wordt in positive accounting-theorieën aangenomen dat de aandelenkoers afhangt van kasstromen en niet zozeer van gerapporteerde winsten. De vraag is dan hoe bepaalde verslaggevingskeuzes de kasstroom van de onderneming en daarmee de nutsfunctie van de managers beïnvloeden teneinde inzicht te krijgen in de factoren die de keuze van verslaggevingsmethoden door managers bepalen. Verondersteld wordt dat managers, aandeelhouders, regelgevende instanties/politici rationeel handelen en streven naar nutsmaximalisatie, die rechtstreeks gekoppeld is aan hun beloning en daarmee aan hun welvaart.

Empirische onderzoeken naar aanleiding van de bovengenoemde 'theory of accounting practice' hebben drie algemene regelmatigheden aangetoond in de keuze van accounting-methoden:

- managers met winstafhankelijke beloningen kiezen vaker voor methoden die de winst vergroten (bonus hypothesis);
- hoe groter de verhouding vreemd/eigen vermo-

gen, hoe groter de kans is dat managers kiezen voor methoden die de winst verhogen (debt/equity hypothesis);

- hoe groter de onderneming, hoe eerder de managers een methode kiezen die de winst verlaagt (size hypothesis).

Onderzoekers hebben getracht de accounting-technieken die door ondernemingen worden toegepast en de standpunten die door managers van ondernemingen worden ingenomen ten aanzien van voorgestelde accounting-standaarden te verklaren. Omdat ondernemingen meestal niet kiezen voor een extreem winstverhogende dan wel -verlagende strategie is het beter de samenhang van accounting-procedures die ondernemingen toepassen te bestuderen. Een goed voorbeeld hiervan is het artikel van Zmijewski en Hagerman (1981). Zij onderzoeken een 'income strategy approach to the positive theory of accounting standard setting/choice', waarbij zij trachten te achterhalen welke lobbying en keuzestrategieën ondernemingen toepassen. Het gaat niet alleen om een keuze die managers maken uit een geheel van toegestane accounting-procedures, maar vooral om de keuze van de gehele verzameling van keuzen voor accounting-procedures in hun onderlinge samenhang die het accounting beleid van de onderneming vormen.

In zijn algemeenheid zijn er regelmatigheden ontdekt tussen bonus plans, debt/equity ratio's en ondernemingsgrootte enerzijds en de keuze van accounting-technieken door de onderneming anderzijds. 'However, those variables can predict only a very small amount of the cross sectional variation in accounting-procedures' (Watts en Zimmerman, 1986, p. 267). Watts en Zimmerman geven dan ook toe dat de theorie op veel punten nog verbetering behoeft. Een goed overzicht van de resultaten van positive accounting theory geeft een reader-bundel van Ball en Smith (1992).

Er is veel kritiek op positive accounting theory, getuige de publicaties van onder anderen Chambers (1993), Boland en Gordon (1992), Kaplan en Ruland (1991), Sterling (1990), Knoops (1991), Williams (1989), Whitley (1988), Walker (1987), Whittington (1987), Kelly (1983) en Christenson (1983). Watts en Zimmerman (1990) gaan deels op de kritiek in.

3.4 Normatieve theorieën

Wetenschappers die uitgaan van de benadering

vanuit het 'juiste' winstbegrip/deductieve benadering trachten een algemene accounting-theorie te ontwikkelen op basis van logisch redeneren vanuit een aantal (algemeen aanvaarde) uitgangspunten. Veelal wordt een normatief winstbegrip ontwikkeld, dat gezien wordt als de enig juiste methode van winstbepaling. Maar ook specifieke verslaggevingsvraagstukken, zoals de vraag naar de 'juiste' verwerkingswijze van pensioenkosten in de jaarrekening, wordt als normatief onderzoek bestempeld.

In een deductieve redeneerwijze wordt gestart met bepaalde doelstellingen, uitgangspunten, of postulaten, en hieruit worden door middel van logisch redeneren bepaalde conclusies getrokken voor het handelen in de praktijk; in accounting betekent dit meestal dat beginselen worden afgeleid uit postulaten, waarbij die beginselen de basis vormen voor praktische toepassing. Dit wordt wel de 'postulational approach', de axiomatische benadering, of 'a priori research' genoemd. De 'postulational approach' voor het ontwikkelen van een accounting theory is meestal 'conditioneel normatief' van aard. Daarom wordt vaak gesproken van 'a priori research'. De postulaten kunnen echter van aard verschillen. Zij kunnen gebaseerd zijn op empirisch bewijs met de mogelijkheid om deze uitgangspunten te toetsen: men spreekt dan van empirisch apriorisme. Het is ook mogelijk dat de postulaten alleen zijn gebaseerd op de rede (gezond verstand) zonder dat sprake is (of kan zijn) van empirische waarneming; men spreekt dan van rationeel apriorisme (zie ook paragraaf 3.2). Veelal treedt een combinatie op van empirisch toetsbare en rationele uitgangspunten.

Normatieve theorieën kunnen worden beoordeeld op de redelijkheid van de uitgangspunten; deze uitgangspunten moeten dan ook duidelijk in de theorie worden aangegeven. Voorbeelden van de op postulaten gebaseerde normatieve benadering zijn Chambers (1966), Ijiri (1975) en Limperg. Klaassen (1976, p. 10) merkt op dat de postulaten veelal zijn gebaseerd op de werkelijkheid. Een goed voorbeeld van een empirisch aprioristische benadering is Anthony (1983), die aan het begin van zijn boek een aantal uitgangspunten ('premises') formuleert. 'Premises are descriptive statements based on the best available evidence' (p. xi). Uit de premises worden 'concepts' logisch consistent afgeleid. 'Concepts are normative statements; they say what financial statement information should be'. Op deze wijze ontwikkelt Anthony op basis van een aantal

'premises' over de entiteit en haar omgeving en een aantal 'premises' over gebruikers en hun informatiebehoeften, een conceptueel framework voor de financiële verslaggeving.

Normatief onderzoek is zinvol als het is gebaseerd op een raamwerk van begrippen en beginselen, op basis waarvan de normatieve vraagstellingen beantwoord kunnen worden. Een dergelijk raamwerk wordt geboden door de 'conceptual frameworks' die door regelgevende instanties in verschillende landen zijn opgesteld (zie paragraaf 3.5). Op deze wijze worden verslaggevingsvraagstukken in hun onderlinge samenhang behandeld. Zie Mozes (1992). Ook op deze raamwerken komt echter in toenemende mate kritiek, met name op uitgangspunten die worden gekozen, zoals de gebruikersbenadering ofwel de 'decision usefulness approach'. Wellicht is het ook mogelijk gebruik te maken van welvaartstheoretische uitgangspunten voor het enten van de normatieve theorie.

3.5 De gebruikersbenadering / benadering vanuit het beslissingsmodel

In de zestiger en zeventiger jaren valt een toenemende belangstelling voor regelgeving op het gebied van de financiële verslaggeving te constateren. Hoewel veel normatieve onderzoekers een beroep deden op de informatiebehoeften van gebruikers voor het rechtvaardigen van hun theorieën, werden in de zeventiger jaren de behoeften van de gebruikers als uitgangspunt voor de analyse genomen. Startpunt van het onderzoek waren de doelstellingen van financiële informatie. De bekendste voorbeelden zijn het Amerikaanse Trueblood Report en het Engelse 'Corporate Report'. Met name het Trueblood Report heeft de aanzet gegeven voor het ontwikkelen van een conceptueel framework in de Verenigde Staten. Hoewel lange lijsten van (potentiële) gebruikers werden onderscheiden, lag de nadruk op de informatiebehoeften van aandeelhouders en vreemd-vermogenverschaffers (investors and creditors).

De gebruikersbenadering is een theorie, waarin een relatie wordt gelegd tussen de informatie die moet worden verstrekt en de informatiebehoeften van geïnteresseerden die beslissingen moeten nemen op basis van de verstrekte informatie. Veel onderzoek was gebaseerd op het neoklassieke economische model, waarin investerings/beleg-

gingsbeslissingen worden bepaald op basis van de netto contante waarde van toekomstige kasstromen, in casu dividenden. De aandeelhouder is het meest gebaat bij informatie over/voorspellingen van toekomstige kasstromen van de onderneming. Omdat het management niet bereid is deze informatie te verschaffen (of deze niet kan verschaffen), dienen financiële verslagen te worden opgesteld die de grootst mogelijke voorspellende waarde ('predictive ability') voor de aandeelhouders hebben. Keuzes tussen verschillende verslaggevingsmethoden kunnen dan worden beoordeeld op basis van hun invloed op de voorspellende waarde van toekomstige kasstromen. Uit neoklassieke economische modellen werd getracht de voorspellende waarde van verschillende verslaggevingsmethoden af te leiden. Andere onderzoekers toetsen de voorspellende waarde van verschillende verslaggevingsmethoden (zie ook Ryan/Scapens/Theobald, 1992, p. 75). Men gebruikt veelal empirische technieken voor het bepalen van de voorspellende waarde van bepaalde informatie (bijvoorbeeld insolventievoorspellingen). Volgens Klaassen (pp. 10, 11) zijn er met name verschillen van mening betreffende de antwoorden op de volgende drie vragen: (1) welke gebruikersgroepen moeten worden onderscheiden? (2) op welke wijze moeten veronderstellingen over het gebruik van informatie worden afgeleid? en (3) welke vorm van presentatie van informatie is optimaal in het licht van de verschillen tussen en binnen gebruikersgroepen? Gemeenschappelijk kenmerk van de gebruikersbenadering is het doel: het voorzien in de informatiebehoeften van gebruikers (p. 13). Er is kritiek op deze benadering omdat geen rekening wordt gehouden met de kosten van het verstrekken van informatie, omdat onvoldoende rekening wordt gehouden met de interacties en conflicten tussen verschillende gebruikersgroepen, en omdat geen rekening wordt gehouden met de externe effecten van informatieverschaffing: de positie van niet-gebruikers van de informatie wordt ook beïnvloed door beslissingen van gebruikers van de informatie (vergelijk Klaassen, 1976, pp. 13, 14).

De gebruikersbenadering is meestal een vorm van normatieve theorievorming. In conceptueel frameworks van regelgevende instanties wordt meestal de gebruikersbenadering gehanteerd, zij het dat hier niet noodzakelijkerwijs wordt uitgegaan van de (eventuele) beslissingsmodellen die de gebruikers (geacht worden te) hanteren.

3.6 Market-based accounting research

Bij market-based accounting research (MBAR: markt-georiënteerd verslaggevingsonderzoek) wordt het collectieve gedrag, op een geaggregeerd niveau, van aandeelhouders op de kapitaalmarkt onderzocht. MBAR bestudeert de reactie van de kapitaalmarkt (de prijzen en volumina van verhandelde effecten) op het beschikbaar komen van accounting-informatie (bijvoorbeeld een winstaankondiging, een overnamebod, aankondiging van een nieuwe vinding). Aan de hand van marktreacties wordt de relevantie, meestal aangeduid met de informatie-inhoud, van de verstrekte accounting-informatie en van de gehanteerde procedures bij het verstrekken van deze informatie beoordeeld. Wijzigingen in aandelenprijzen die verband houden met de bekendmaking van verslaggevingscijfers, duiden dan ook op de relevantie van dergelijke cijfers (Huijgen, 1996, p. 158). Bedacht dient te worden dat het hier gaat om de pragmatische betekenis van het begrip 'informatie-inhoud', namelijk de invloed van het beschikbaar komen van informatie op het collectieve gedrag van beleggers op de kapitaalmarkt (vergelijk Feenstra, 1995, p. 37). Het beschikbaar komen van informatie over financiële gebeurtenissen betreffende een onderneming leidt vaak tot reacties van de kapitaalmarkt, zoals koerswijzigingen van aandelen en opties en een toename van de handel in deze effecten (buitengewone rendementen). Voorts kunnen aankondigingen van één onderneming de aandelenprijzen van andere ondernemingen beïnvloeden.

In de meeste studies wordt gepoogd een verband te leggen tussen publiekelijk beschikbare accounting-informatie en het effect hiervan op de rendementen van aandelen (of andere effecten). Belangrijke uitgangspunten vormen het Capital Asset Pricing Model, de Arbitrage Pricing Theory en de efficiënte-markttheorie, die de basis vormen voor het (beperkt) marktmodel van Lev en Ohlson (1982). Een belangrijke doorbraak vond plaats in 1968 door de publicatie over empirisch onderzoek in accounting in een supplement van het *Journal of Accounting Research*. Hierin waren met name de studies van Ball en Brown en van Beaver opgenomen, die aanleiding gaven tot een stroom van nieuwe publicaties. Beaver bestudeerde de invloed van bekendmaking van resultaten op het verhandelde aandelenvolume en op de variabiliteit van het rendement op de aandelen.

Het basismodel van market based accounting research kan als volgt worden weergegeven (Walker, 1991, p. 67):

$$y_{it} - E[y_{it}] = \sum_{k=1}^K b_{kit} \cdot (x_{kit} - E[x_{kit}]) + u_{it}$$

De afhankelijke variabele, zijnde het verschil tussen het werkelijke rendement van het aandeel van onderneming *i* voor periode *t*, y_{it} , en het normale of verwachte rendement van dit aandeel, $E[y_{it}]$, is het onverwachte of abnormale rendement. Deze dient verklaard te worden vanuit belangrijke, voor de markt vrijgekomen informatie, een 'event'. De verklarende variabelen worden gevormd door beschikbaar gekomen accounting-informatie, x_{kit} . De onverwachte verandering van een bepaalde variabele *k* ($k = 1, 2, \dots, K$), betreffende onderneming *i* in periode *t*, wordt weergegeven door: $x_{kit} - E[x_{kit}]$. b_{kit} geeft de mate van response van de abnormale rendementen ten gevolge van de veranderingen in de verklarende variabelen weer. u_{it} is een restterm, die gemiddeld gelijk moet zijn aan nul.

De relaties tussen verslaggeving en kapitaalmarktvariabelen kunnen op verschillende wijzen worden onderzocht. Huijgen (1996, p. 5) onderscheidt:

- de rendementsanalyse (return analysis), waarin de afwijkingen van gepubliceerde verslaggevingscijfers ten opzichte van eerdere verwachtingen worden gerelateerd aan buitengewone rendementen;
- de waarderingsanalyse (valuation analysis), waarin de relatie tussen verslaggevingsdata en de marktwaarden van ondernemingen wordt onderzocht;
- de risicoanalyse (risk analysis), waarin de relatie tussen verslaggevingsdata en marktgerelateerde risicomaatstaven (aandelenbetas) wordt onderzocht.

Op grond van de analyses van MBAR wordt wel een fundamentele herziening van de financiële verslaggeving bepleit (bijvoorbeeld Lev, 1995).

Sommige auteurs zijn van mening dat op grond van het al dan niet aanwezig zijn van incrementele informatie-inhoud conclusies kunnen worden getrokken over de wenselijkheid van bepaalde gegevens of de wenselijkheid van een bepaalde verwerkings- of waarderingswijze van posten in de jaarrekening. Lev en Sougiannis (1996) vinden met behulp van het waarderingsmodel van Ohlson

(1995) aanwijzingen voor de waarderelevantie voor beleggers van de activering van uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling; Huijgen (1996) toont met behulp van dit model aan 'dat gecumuleerde goodwill in elk van de getoetste jaren significant bijdraagt aan de verklaring van verschillen tussen marktwaarden tussen ondernemingen, met andere woorden: beleggers beschouwen gekochte goodwill als een (immaterieel) actief dat toekomstige baten zal genereren' (...) en daarom 'staat de huidige praktijk (afboeken ten laste van het eigen vermogen) op gespannen voet met het door de wet vereiste getrouwe beeld van vermogen' (Huijgen, 1996, p. 164). De marktgeoriënteerde analysetechniek kan volgens de auteur ook worden toegepast op andere onderwerpen, zoals de verwerking van onderzoek- en ontwikkelingskosten en van financiële instrumenten.

Overzichten van de stand van zaken worden gegeven door Lev en Ohlson (1982), Lev (1989) en Brown (1989). Walker (1991) en Ooghe/Joos (1992) geven een eenvoudige weergave van deze denkrichting in accounting.

3.7 Behavioral accounting research/human information processing

In behavioral accounting research gaat het in essentie om de wijze waarop individuele gebruikers van accounting-informatie beslissingen nemen en welke informatie deze gebruikers nodig hebben. De belangrijkste eerste studies zijn van Birnberg en Nath (1967), Bruns (1968) en Hofstede en Kinard (1970). Het gaat met name om het gedrag van gebruikers van financiële informatie, de relevantie van informatie voor de besluitvorming, de oordeelsvorming van de gebruikers over verslaggeving en de invloed van verslaggeving op besluitvorming. Waar in vroege studies de nadruk ligt op de invloed van accounting-informatie op beslissingen, komen Hofstede en Kinard tot de conclusie dat er een verslaggevingssysteem kan worden ontwikkeld dat het gedrag kan beïnvloeden. Hiertoe zien wij vooral toepassingen op het gebied van management accounting, denk bijvoorbeeld aan behavioral budgetting. Zie ook Knoops, 1993a, p. 35.

In het normatieve (aprioristische) onderzoek was weinig aandacht voor cognitief-psychologische factoren en voor organisatorische contextfactoren. Naarmate meer aandacht wordt besteed aan cognitief psychologische factoren spreekt men van

'human information processing'; naarmate meer aandacht wordt besteed aan organisatorische context-factoren spreekt men van 'behavioral accounting research'. Vergelijk Feenstra, 1985, p. 14. In Nederland is een voorbeeld van onderzoek naar human information processing in accounting het proefschrift van Feenstra. Hij onderzoekt in zijn proefschrift over oordeelsvorming rond de externe berichtgeving in hoeverre diverse beperkingen in de menselijke oordeelsvorming en besluitvorming van invloed zijn op de gegevensverwerving en -verwerking (p. 11).

Er wordt veelvuldig gebruik gemaakt van observatietechnieken, interviews, enquêtes en laboratoriumexperimenten, waarbij personen in een experimentele opzet tot een oordeelsvorming komen. Tevens wordt vaak gebruik gemaakt van theorieën uit andere vakgebieden, zoals de sociolinguïstiek, de psycholinguïstiek, enz.

Een verdere uitwerking van behavioral accounting research en wellicht een overgang naar meer interpretatieve en kritische paradigma's vinden we in het tijdschrift 'Accounting, Organizations and Society'. Met name Hopwood heeft zijn stempel gedrukt op theorievorming waarbij de invloed van alle aspecten op het ontwikkelen van accounting-systemen wordt onderzocht. Accounting-systemen worden beschouwd als organisatorische fenomenen in hun sociale en historische context. Voor een overzicht van behavioral accounting in financial accounting, management accounting en auditing, zie Ashton en Ashton (1995).

3.8 Information economics

In de 'information economics'-benadering wordt informatie gezien als een economisch goed. Getracht wordt het nut van informatie vanuit maatschappelijk oogpunt te optimaliseren: de vraag naar de keuze van de juiste verslaggevingsmethoden die toegepast zouden moeten worden is afhankelijk van de situatie, met name van de kosten en baten van informatie.

Volgens Mattessich (1984, p. 37) stamt de nieuwe generatie 'information economics accountants' van het eind van de jaren zestig en de jaren zeventig direct af van de meer fundamentele normatieve (aprioristische) theorievorming. Hij onderscheidt de volgende aspecten: a priori veronderstellingen over besluitvorming en betreffende rationaliteitscriteria; een rigoureu analytisch raamwerk (gebaseerd op de moderne econo-

mie en beslissingstheorie); het gebruik van stochastische modellen; het expliciet onderkennen van subjectieve factoren zoals voorkeuren (preferenties) en overtuigingen (beliefs) van accountants, managers en andere gebruikers van informatie; de verdere conceptuele verduidelijking van de theorie; het in de beoordeling betrekken van zowel kosten als baten van informatie; en het onderscheid tussen een irrealistisch ideaal informatiesysteem en realistische vereenvoudigingen. In het model zijn opgenomen: mogelijke acties, een resultatenmatrix bij deze mogelijke acties, waarschijnlijkheidsrelaties, signalen uit het informatiesysteem en een aantal beslissingsregels als functies van de signalen. De belangrijkste publicaties in het beginstadium van deze denkrichting zijn Crandall (1969), Feltham (1968) en Feltham en Demski (1969). Vickrey (1985) heeft information economics toegepast voor het ontwikkelen van een conceptueel framework.

De 'information economics'-benadering wordt op eenvoudige wijze beschreven door Walker (1988).

Vanwege de grote mate van abstractie die de informatie-theoretici in hun modellen hanteren is het praktisch belang vooralsnog gering gebleken.

3.9 Evaluatie

Afgaand op de inhoud van wetenschappelijke tijdschriften op het vakgebied, lijken de meest succesvolle denkrichtingen binnen mainstream accounting te zijn: market based accounting research en positive accounting theory. Wij constateren een naar elkaar toegroeien van de verschillende denkrichtingen binnen mainstream accounting, met name door het gebruik van agency theory in zowel positive accounting theory als in information economics. Agency theorie en contracting cost theorie vormen een natuurlijke uitbreiding en voortzetting van de toepassing van information economics en positive accounting theory. Omdat de waarde van informatie een beslissende rol speelt, past de agency theorie precies in het algemene programma van de information economics. Bovendien worden op deze wijze gedragsmatige aspecten ingevoerd.

Normatieve theorievorming is duidelijk uit de gratie geraakt in de wetenschappelijke tijdschriften. Toch bespeuren wij in de literatuur een tendens om via conceptual frameworks en welvaartstheorie normatief onderzoek een nieuw kader te geven.

Binnen mainstream accounting wordt echter een gemeenschappelijke set veronderstellingen gehanteerd (zie paragraaf 2). Vruchtbare aanzetten voor nieuw onderzoek kunnen ons inziens worden gerealiseerd door het loslaten van de veronderstellingen van mainstream accounting.

4 Een eerste aanzet voor een raamwerk van accounting-onderzoek

In een eerdere publicatie, waarin wij de ontwikkelingen op het gebied van financial accounting analyseerden (Knoops, 1996, pp. 22-26), kwamen wij tot de conclusie dat er drie tendensen waarneembaar waren:

- 1 Van a priori, normatief onderzoek in de zestiger jaren naar descriptief, empirisch onderzoek vanaf de zestiger jaren tot heden. Deze tendens kan gemakkelijk worden waargenomen door de inhoud van belangrijke tijdschriften op het terrein van financial accounting te bezien, zoals: *The Accounting Review*, *Journal of Accounting Research*, *Journal of Accounting and Economics*, *Journal of Business Finance and Accounting* en *Contemporary Accounting Research*.
- 2 Een tendens van theorieën op syntactisch niveau, naar theorieën op semantisch niveau, naar theorieën op pragmatisch niveau. Daarmee ontstond tevens een uitbreiding van het toepassingsgebied van accounting. Het begrip theorie gebruiken wij in de ruime betekenis in de zin van een samenhangende uitspraak of een samenhangend geheel van uitspraken. Op grond van de mogelijkheid van toetsing kunnen theorieën worden ingedeeld in syntactische, semantische of pragmatische theorieën. Syntactische theorieën zijn theorieën zonder empirische inhoud; het zijn formeel logische structuren van logisch consistente relaties. Syntactische theorieën kunnen alleen worden getoetst op logische consistentie; de juistheid van de theorie berust niet op empirische waarneming, maar op bepaalde regels die men aanvaardt. Veel accounting-theorieën vallen onder de syntactische theorieën, bijvoorbeeld de boekhoudkundige rekeningenschema's, winstbepalingsstelsels, kostencalculatiesystemen, budgetteringssystemen, technieken zoals lineaire programmering en break-even analyse. Het zijn universeel toepasbare theorieën (modellen, technieken), waar alleen de getallen

hoeven te worden ingevuld voor de specifieke toepassing. Meestal worden veel veronderstellingen gehanteerd, waar de gebruikers zich veelal onvoldoende van bewust zijn.

Semantische theorieën zijn descriptieve theorieën met empirische inhoud. Een semantische theorie is een descriptieve structuur van relaties die empirisch geldig zijn. De betekenis van de uitspraken in de theorie moet worden vastgesteld. De 'waarheid' van deze theorieën kan empirisch getoetst worden.

Pragmatische theorieën zijn eveneens descriptieve theorieën met empirische inhoud. Een pragmatische theorie is een relationele structuur tussen een descriptieve theorie en haar omgeving. Het gaat om de invloed van woorden of symbolen (theorie) op mensen. Bij pragmatische theorieën in accounting ligt de nadruk op de invloeden van informatie op het gedrag van de gebruikers van die informatie. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om de studie van:

- het individuele gedrag, in casu de oordeelsvorming van de gebruiker van de informatie → behavioral accounting research, human information processing;
- het collectieve gedrag, op een geaggregeerd niveau, van aandeelhouders op de kapitaalmarkt → market-based accounting research;
- het gedrag van vragers, aanbieders, controleurs en regelgevers op de markt voor jaarrekeninginformatie → information economics.

Pragmatische theorieën gaan in op het nut van bepaalde informatie voor de gebruikers van deze informatie bij hun oordeelsvorming en besluitvorming. Toetsing kan dan ook niet plaatsvinden op basis van 'waarheid', maar alleen op basis van de waarde (het nut) voor de gebruikers.

- 3 Steeds meer aandacht voor alternatieve denkrichtingen vanuit een interpretatief of kritisch paradigma vanaf de tachtiger jaren. Dit soort onderzoek komt met name tot uitdrukking in de volgende tijdschriften: *Accounting, Organizations and Society*; *Critical Perspectives on Accounting*; en *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. Zie paragraaf 2.

Het is niet zonder meer te zeggen dat deze ontwikkelingen zich verder zullen voortzetten of niet. Het is ook niet zonder meer te zeggen dat de ene denkrichting beter is dan de andere denkrichting. Waaraan zou men dit immers moeten afwegen? Zelfreflectie van de wetenschapper is nodig.

Wetenschap kan mijns inziens niet buiten het eigen 'discours' worden gelegitimeerd. Men kiest voor regels waaraan de voorkeur wordt gegeven boven andere wijzen van begrijpen en boven andere denkrichtingen voor de productie van kennis. Daarom dient men zich bewust te zijn van de veronderstellingen van het eigen onderzoek. Het zich bewust zijn van de veronderstellingen en de mogelijkheid een andere set veronderstellingen in de theorievorming te hanteren kan een verdere ontwikkeling van het onderzoek ten goede komen. De wijze waarop tegen de wereld en tegen de wetenschap wordt aangekeken is van invloed op de wijze waarop wetenschappers hun onderzoek verrichten. Het expliciet maken van de gehanteerde uitgangspunten is een belangrijk element voor mogelijkheden tot nieuwe theorievorming.

Toch zijn wij van mening dat verschillende vormen van onderzoek elkaar kunnen (en moeten) aanvullen. De strikte afwijzing van positieve wetenschappers van normatieve theorieën is ons inziens ten onrechte. Positieve en normatieve benaderingen kunnen elkaar aanvullen. Dit wordt aangetoond door Mattessich (1995a, 1995b) in een model dat hij aanduidt als 'conditional-normative accounting theory'. Dit model kan een raamwerk bieden waarin elk van de door ons beschreven denkrichtingen een plaats kan krijgen. Mattessich beoogt de kloof te dichten door de methodologische basis te schetsen voor een conditioneel-normatieve accounting-theorie. Een dergelijke theorie erkent verschillende doelstellingen van informatie (normen) maar maakt het mogelijk empirisch verifieerbare relaties te formuleren tussen deze doelstellingen en de middelen om deze doelstellingen te bereiken. Zo'n theorie is objectief in zoverre dat de onderliggende waarde-oordelen worden geëxpliciteerd en dat empirisch getoetst wordt of de aanbevolen middelen leiden tot de gewenste doelen. Mattessich beoogt een methodologie te ontwikkelen waarin: 1) meer aandacht wordt besteed aan waarde-oordelen, 2) theorieën worden gestimuleerd die flexibel genoeg zijn om verschillende uitwisselbare doelstellingen te accepteren, en 3) getracht wordt deze doelstellingen direct te koppelen aan toepasbare middelen. Zie ook Knoops (1996, pp. 36-40).

In het model van Mattessich worden positieve en normatieve benaderingen van wetenschap met elkaar verzoend. Het heeft betrekking op de relatie tussen een positieve weergave van de werkelijk-

heid en een pragmatische weergave van de werkelijkheid, waarbij verschillende analyse-niveaus worden gehanteerd. Dit model, nader uitgewerkt zoals aangegeven in Knoops (1996), kan fungeren als een conceptueel kader voor het onderzoek op het gebied van accounting.

Normatief onderzoek kan ons inziens niet zonder positief onderzoek naar de achterliggende relaties en veronderstellingen. Normatief onderzoek dient gebaseerd te zijn op een raamwerk van waaruit geredeneerd kan worden en om de relaties en veronderstellingen van dit raamwerk bloot te leggen is positief onderzoek noodzakelijk. Positief onderzoek zonder toepassing heeft ook weinig zin. De resultaten van het positieve onderzoek moeten worden ingebed in een normatieve 'theorie'. Hoe kunnen immers uit de positieve onderzoeksresultaten richtlijnen voor het handelen in de praktijk worden afgeleid? Onderzoek in toegepaste disciplines zal zich behalve op beschrijving en verklaring ook moeten richten op de ontwikkeling van ontwerp-kennis (Vosselman, 1996).

Nader onderzoek is noodzakelijk naar de wijze waarop de verschillende denkrichtingen passen in dit conceptuele kader en naar de wijze waarop de verschillende denkrichtingen elkaar kunnen aanvullen.

5 Samenvatting en conclusie

In dit artikel hebben wij aangegeven welke denkrichtingen in accounting-onderzoek kunnen worden onderscheiden. Wij hebben ons daarbij voornamelijk beperkt tot mainstream accounting. Het betreft hier slechts een korte typering van de verschillende denkrichtingen. Dit leert ons echter wel dat accounting-onderzoek zeer veelzijdig is. Wij constateren dat het merendeel van het accounting-onderzoek niet meer gaat over de wijze waarop ondernemingen bepaalde verslaggevingsproblemen moeten oplossen (de normatieve benadering), maar dat het onderzoek zich bijvoorbeeld richt op de invloed van accounting-informatie op de kapitaalmarkt, op de cognitieve aspecten van de oordeelsvorming door gebruikers, op de motieven van het management om bepaalde accounting-keuzes te doen of op de rol van accounting in de maatschappij.

Het gangbare accounting-onderzoek gaat hoofdzakelijk uit van dezelfde onderliggende veronderstellingen, die worden aangeduid met mainstream accounting. Men gaat uit van één

algemeen wereldbeeld en wetenschapsbeeld (het functionalisme). Hierin wordt onder andere een werkelijkheid onafhankelijk van de onderzoeker verondersteld. Bij interpretatieve en kritische paradigma's worden accounting-systemen bezien in hun historische, organisatorische, sociale en politieke context. De gebruikte onderzoeksmethoden zijn ook geheel verschillend.

De verschillende denkrichtingen kunnen elkaar aanvullen. Ons inziens wordt er te weinig onderzoek gedaan om de verschillende denkrichtingen te integreren. Het is overigens de vraag of deze integratie mogelijk is op het niveau van de paradigma's. Wij menen echter dat onderzoekers open moeten staan voor andere denkrichtingen. In het voorgaande hebben wij beknopt deze verschillende wetenschappelijke denkrichtingen in kaart gebracht.

L I T E R A T U U R

- Accounting Principles Board, (1970), *Basic Concepts and Accounting Principles Underlying Financial Statements of Business Enterprises*, American Institute of Certified Public Accountants, New York.
- Accounting Standards Steering Committee (1975), *The Corporate Report*, London.
- American Accounting Association, Committee on Concepts and Standards for External Financial Reporting, (1977), *Statement on Accounting Theory and Theory Acceptance*, Sarasota, Florida.
- American Institute of Certified Public Accountants, (1973), *Objectives of financial statements* (Trueblood Report), New York.
- Anthony, R.N., (1983), *Tell it like it was: a conceptual framework for financial accounting*, Homewood, Illinois.
- Ashton, Robert H. en Alison Hubbard Ashton (red.), (1995), *Judgment and decision-making research in accounting and auditing*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, New York, pp. 3-25.
- Ball, Ray en Clifford W. Smith, Jr., 1992, *The economics of accounting policy choice*, New York, enz.
- Ball, R.J. en P. Brown, (1968), An empirical evaluation of accounting income numbers, in: *Journal of Accounting Research*, supplement, pp. 159-178.
- Beaver, W.H., (1968), The information content of annual earnings announcements, in: *Journal of Accounting Research*, supplement, pp. 67-92.
- Belkaoui, A. Riahi, (1992), *Accounting Theory*, London, enz.

- Belkaoui, A., (1987), *Inquiry and accounting. Alternate methods and research perspectives*, New York.
- Birnberg, J.G. and R. Nath, (1967), Implications of behavioral science for managerial accounting, in: *The Accounting Review*, 42, juli, pp. 468-479.
- Boland, Lawrence A. en Irene M. Gordon, (1992), Criticizing positive accounting theory, in: *Contemporary Accounting Research*, 9/1, pp. 142-170.
- Brown, Philip, (1989), Invited remarks, Ball and Brown [1968], in: *Journal of Accounting Research*, 27, supplement, pp. 202-217.
- Bruns Jr., W.J., (1968), Accounting information and decision making: some behavioral hypotheses, in: *The Accounting Review*, 43, juli, pp. 469-480.
- Burrell, G. en G. Morgan, (1979), *Sociological paradigms and organisational analysis*, Aldershot, Hands.
- Chambers, R.J., (1966), *Accounting, Evaluation and Economic Behavior*, Houston, Texas.
- Chambers, R.J., (1993), *Positive accounting theory and the PA cult*, Abacus, 29/1, pp. 1-26.
- Christenson, Charles, (1983), The methodology of positive accounting, in: *The Accounting Review*, 58, januari, pp. 1-22.
- Chua, W.F., (1986), Radical developments in accounting thought, in: *The Accounting Review*, 61, oktober, pp. 601-632.
- Coaleski, Mark A., Mark W. Dirsmith en Sajay Samuel, (1996), Managerial accounting research: the contributions of organizational and sociological theories, in: *Journal of Management Accounting Research*, 8, pp. 1-35.
- Crandall, R.H., (1969), Information economics and its implications for the further development of accounting theory, in: *The Accounting Review*, 44, juli, pp. 457-466.
- Feenstra, D.W., (1985), *Oordeelsvorming rond de externe berichtgeving*, Groningen.
- Feenstra, D.W., (1991), 25 jaar externe verslaggevingstheorie. Revolutionaire veranderingen, in: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 65/6, juni, pp. 260-266.
- Feenstra, D.W., (1995), Verslaggevingstheorieën (accounting theory), in: *Externe verslaggeving in theorie en praktijk*, onder redactie van M.N. Hoogendoorn, J. Klaassen en F. Krens, Delwel, 's-Gravenhage, hoofdstuk 3, pp. 16-38.
- Feltham, G.A., (1968), The value of information, in: *The Accounting Review*, 43, oktober, pp. 684-696.
- Feltham, G.A. en J.S. Demski, (1970), The use of models in information evaluation, in: *The Accounting Review*, 45, oktober, pp. 623-640.
- Friedman, M., (1953), The methodology of positive economics, in: *Essays in positive economics* University of Chicago Press, pp. 3-43.
- Gilman, S., (1939), *Accounting Concepts of Profit*, New York.
- Gordon, M.J., (1964), Postulates, principles, and research in accounting, *The Accounting Review*, april, pp. 251-263.
- Grady, P., (1965), *Inventory of Generally Accepted Accounting Principles for Business Enterprises*, Accounting Research Study No. 7, American Institute of Certified Public Accountants, New York.
- Hatfield, H.R., (1927), *Accounting*, New York.
- Hofstede, T.R. and J.C. Kinard, (1970), A strategy for behavioural accounting research, in: *The Accounting Review*, 45, januari, pp. 38-54.
- Huijgen, Carel A., (1996), *Valuation of purchased goodwill. Economic and accounting approaches*, Labyrint Publication, Capelle a/d IJssel.
- Ijiri, Y., (1975), *Theory of Accounting Measurement*, American Accounting Association, Sarasota, Florida.
- Jensen, M.C., (1976), Reflections on the state of accounting research and the regulation of accounting, in: *Stanford Lectures in Accounting*, Graduate School of Business, Stanford University, pp. 11-19.
- Johnson, Phil, (1995), Towards an epistemology for radical accounting: beyond objectivism and relativism, in: *Critical Perspectives on Accounting*, 6/6, december, pp. 485-509.
- Kaplan, Steven E. en Robert G. Ruland, (1991), Positive theory, rationality and accounting regulation, in: *Critical Perspectives on Accounting*, 2, pp. 361-374.
- Kelly, Lauren, (1983), The development of a positive theory of corporate management's role in external financial reporting, in: *Journal of Accounting Literature*, 2, pp. 111-150.
- Keynes, J.N., (1891), *The scope and method of political economy*, London.
- Klaassen, J., (1976), *Verslaggevingstheorie en maatschappelijke verhoudingen*, Alphen aan den Rijn.
- Knoops, C.D., (1988), *Theories in accounting: Is accounting a multiple-paradigm science?*, Centre for Research in Business Economics, Erasmus University Rotterdam, Report 8806/ACC.
- Knoops, C.D., (1990), *Paradigms in accounting theory*, Paper presented at the Thirteenth Annual Congress of the European Accounting Association (Budapest, april 1990), Report 9006/ACC, Centre for Research in Business Economics, Erasmus University Rotterdam.
- Knoops, C.D., (1991), Positive accounting theory, in: H.W. Blom en J.J. Vromen (red.), *Bedrijfseconomie: hoe bestaat het?*, Leiden/Antwerpen, pp. 157-172.
- Knoops, C.D., (1993a), Naar een taxonomie van accounting theorieën, in: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 67-1/2, januari/februari, pp. 28-42.
- Knoops, C.D., (1993b), Onderzoekstradities in de financiële verslaggeving; een aanzet voor een strategie van onderzoek, in: C. Boneco, M.P.B. Bonnet, R.L. ter Hoeven en J. Maat, (red.), *fma-Kroniek 1993*, Rotterdam, pp. 61-81.

- Knoops, C.D., (1996), Dynamics in accounting research: verschillende denkrichtingen in accounting, in: C.M.T. Boneco, A. de Bos en C.D. Knoops, (red.), *fma-Kroniek 1996*, Samsom, Erasmus Universiteit Rotterdam, pp. 21-43.
- Kuhn, Th. S., (1970), *The structure of scientific revolutions*, Chicago/London, 1962.
- Laughlin, Richard, (1995), Methodological themes. Empirical research in accounting: alternative and a case for 'middle range' thinking, in: *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 8/1, pp. 63-87.
- Lev, Baruch en James A. Ohlson, (1982), Market-based empirical research in accounting: a review, interpretation, and extension, in: *Journal of Accounting Research*, 20, supplement, pp. 249-322; William H. Beaver, Discussion, pp. 323-331.
- Lev, Baruch, (1989), On the usefulness of earnings and earnings research: lessons and directions from two decades of empirical research, in: *Journal of Accounting Research*, 27, supplement, pp. 153-201; James M. Patell, Discussant.
- Lev, Baruch, (1995), *The boundaries of financial reporting and how to expand them*, Working Paper, University of California at Berkeley, november.
- Lev, Baruch and Theodore Sougiannis, (1996), The capitalization, amortization, and value relevance of R&D, in: *Journal of Accounting and Economics*, 21/1, februari, pp. 107-138.
- Masterman, M., (1970), The nature of a paradigm, in: I. Lakatos & A. Musgrave (ed.), *Criticism and the growth of knowledge*, Cambridge, pp. 59-89.
- Mattessich, R., (1964), *Accounting and analytical methods: measurement and projection of income and wealth in the micro- and macro-economy*, Houston, (reprint 1977).
- Mattessich, R., (1984), Modern accounting research: history, survey, and guide, *The Canadian Certified General Accountants' Research Foundation*, Vancouver.
- Mattessich, Richard, (1995a), Conditional-normative accounting methodology: incorporating value judgments and means-end relations of an applied science, in: *Accounting, Organizations and Society*, 20/4, mei, pp. 259-284.
- Mattessich, Richard, (1995b), *Critique of accounting. Examination of the foundations and normative structure of an applied discipline*, Quorum Books, Westport, CN, London.
- McDonald, D.L., (1972), *Comparative accounting theory*, Reading, Mass.
- Morgan, G., (1980), Paradigms, metaphors and puzzlesolving in organization theory, in: *Administrative Science Quarterly*, pp. 605-622.
- Morgan, Glenn en Hugh Willmott, (1993), The 'new' accounting research: on making accounting more visible, in: *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 6/4, pp. 3-36.
- Mozes, Haim, (1992), A framework for normative accounting research, in: *Journal of Accounting Literature*, 11, pp. 93-120.
- Ohlson, James A., (1995), Earnings, book value, and dividends in equity valuation, in: *Contemporary Accounting Research*, 11/2, spring, pp. 661-687.
- Ooghe, H. en P. Joos, (1992), De informatie-inhoud van de jaarrekening, in: *Accountancy & Bedrijfskunde*, maand-schrift, pp. 36-41.
- Paton, W.A. en A.C. Littleton, (1953), *Structure of Accounting Theory*, American Accounting Association, Sarasota, Florida.
- Ryan, Bob, Robert W. Scapens en Michael Theobald, (1992), *Research method and methodology in finance and accounting*, Academic Press, London.
- Schreuder, H., (1985), Suitable research: on the development of a positive theory of the business suit, in: *Accounting, Organizations and Society*, 10, pp. 105-107.
- Sterling, R.R., (1990), Positive accounting: an assessment, in: *Abacus*, 26/2, pp. 97-135.
- Vickrey, D.W., (1985), Normative information qualities: a contrast between information-economics and FASB perspectives, in: *Abacus*, 21, september, pp. 115-129.
- Vosselman, E.G.J., (1996), De ontwerpgerichte benadering in management accounting en management control onderzoek, in: C.M.T. Boneco, A. de Bos en C.D. Knoops (red.), *fma-Kroniek 1996*, Samsom, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam, pp. 397-420.
- Walker, M., (1989), Agency theory: a falsificationist perspective, in: *Accounting Organizations and Society*, 14, pp. 433-453.
- Walker, M., (1991), The information economics approach to financial reporting, in: *Accounting and Business Research*, 18, 1988, pp. 170-182; tevens opgenomen in: Bernhard C. Williams en Barry J. Spaul (eds.) - *I.T. and accounting. The impact of information technology*, London, enz., pp. 32-59.
- Walker, M., (1987), Positive accounting theory: A review essay, in: *British Accounting Review*, 19, 305-311.
- Walker, M., (1991), Market based accounting research: issues, achievements, and future developments, in: *The future shape of financial reports*, Research studies, Institute of Chartered Accountants in England and Wales / Institute of Chartered Accountants of Scotland, London, pp. 61-92.
- Watts, R.L. and J.L. Zimmerman, (1978), Towards a positive theory of the determination of accounting standards, in: *The Accounting Review*, 53/1, januari, pp. 112-134.
- Watts, R.L. and J.L. Zimmerman, (1986), *Positive accounting theory*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Watts, Ross L. en Jerold L. Zimmerman, (1990), Positive Accounting Theory: a ten year perspective, in: *The Accounting Review*, 65/1, januari, pp. 131-156).

- Whitley, R.D., (1988), The possibility and utility of positive accounting theory, in: *Accounting, Organizations and Society*, 13, pp. 631-645.
- Whittington, G., (1987), Positive accounting theory. A review article, in: *Accounting and Business Research*, 17, autumn, pp. 327-336.
- Williams, Paul F., (1989), The logic of positive accounting research, in: *Accounting Organizations and Society*, 14, pp. 455-468.
- Zimmerman, J.L., (1980), Positive Research in Accounting, in: R.D. Nair and T.H. Williams - *Perspectives on Research*, Proceedings of the 1980 Beyer Consortium, University of Wisconsin, Madison.
- Zmijewski, M.E. and R.L. Hagerman, (1981), An income strategy approach to the positive theory of accounting standard setting/choice, in: *Journal of Accounting and Economics*, 3, pp. 129-149.

NOTEN

1 Dit artikel is een weergave van een gedeelte van een lezing tijdens het fma-congres 1996 (zie Knoops, 1996) en van een paper die is gepresenteerd op het fma-congres 1993 en die is opgenomen in de fma-Kroniek 1993 (zie Knoops, 1993b).

2 Voor een categorisering van onderzoek op het gebied van management accounting, zie o.a. Knoops (1993a), Vosselman (1996).

3 Zie ook Feenstra (1991) voor een uitgebreide bespreking.

4 Belkaoui beschrijft accounting theorie als een 'multiple-paradigm science'. Hij onderscheidt zes verschillende 'paradigma's' (in dit artikel ook: 'benaderingen') die nagenoeg overeenkomen met de door SATTA beschreven benaderingen. In paragraaf 3 zullen wij hier nader op ingaan. Voor een bespreking, zie Knoops (1988), Feenstra (1995).

5 Een schema van de gehanteerde uitgangspunten in de drie verschillende paradigma's toegepast op accounting, is opgenomen in een eerder artikel in dit tijdschrift; zie Knoops (1993a, p. 42).